

Nagyi Enikő Orsolya

A dési sajtó antiszemitizmusa és antiszemitái (1940–1944)

Az 1944. március 19-i német megszállás megpecsételte a Magyarországon élő zsidók sorsát. A kormány rövid idő alatt számos zsidóellenes rendelkezést hozott. A zsidókat megjelölték, kifosztották, elbocsátották őket munkahelyükről, gazdasági, társadalmi és kulturális életüket ellehetetlenítették.

Az említett intézkedések, a zsidóellenes törvények és rendeletek, az elkülönítés, a gettósítás, valamint a deportálás mind egyetlen célt szolgáltak, az úgynevezett „végső megoldás”-t, amely a zsidóság kiirtását célozta. Mindezek alól nem képezett kivételt a II. deportálási zónához (Észak-Erdély) tartozó Szolnok-Doboka vármegyében élő, az 1941-es népszámlálás adatai szerint több mint 10 ezer főt számláló zsidóság sem, akiket a Szamosújváron, illetve a Dés közelében levő Bungur-erdőben kialakított gettóba hurcoltak, majd innen 1944. május elején deportáltak.

A szóban forgó eseményeket több tanulmány is feldolgozta; de vajon hogyan viszonyult a történetekhez a helyi sajtó? Melyek azok az események, amelyek hírül adását fontosnak tartotta, hogyan interpretálta a zsidókat érintő fejleményeket? Hozzájárult-e írásaival a dési magyar lakosságnak a zsidókhöz való viszonya alakulásához, illetve az antiszemita közhangulat erősítéséhez? E kérdésekre választ keresve, kutatásomban a korabeli dési sajtótermékeket, az 1941 januárja és 1942 márciusa között *Vármegyei Közélet*, majd 1942 márciusától 1944 márciusáig *Szamosvidék*¹ címmel megjelenő

¹ A lap címe *Szamosvidék*, nem pedig *Szamosvölgye*, amint azt a témával foglalkozó több szerző is említi.

nemzetpolitikai, társadalmi és közgazdasági hetilapot, valamint az 1944. március–június között megjelenő *Szolnok-Doboka* című hetilapnak és az *Egyházi Közélet* református havilapnak a témába vágó cikkeit vizsgálom meg a történelmi események fényében.

A Sztojka László szerkesztésében megjelent hetilap, a *Szamosvidék*, valamint előzménye, a *Vármegyei Közélet* hasábjain számos zsidóellenes írás látott napvilágot. Ezek feltárása betekintést engedhet a korabeli dési magyarszidó viszony alakulásába, annak részleteibe, 1941 elejétől, a *Szolnok-Doboka* írásaival kiegészítve, egészen a deportálásokig.

A dési, szamosújvári, besztercei és széki híradásokat közlő *Szamosvidék* vizsgálatát azért is tartom fontosnak, mert a szakirodalom hangsúlyosan szélsőséges, antiszemita kiadványként tartja számon, tudományos eszközökkel azonban mindeddig nem vizsgálták.

A dési zsidóság társadalmi-gazdasági helyzete a második bécsi döntés után

Az 1848. évi I. tc. kimondta Erdély lakóinak jogegyenlőségét,² és ettől kezdve a Dés környéki falvakban élő zsidók elkezdtek betelepülni a városba. Ezt követően számuk egyre növekedett: míg 1857-ben Désen 122 zsidó élt, 1886-ban már 1033-an voltak, 1890-re számuk 1114-re nőtt, 1900-ban 1840, tíz évvel később 2166, 1920-ban 3224, 1930-ban 3360, az 1941-es népszámlálás idején pedig 3719 izraelita élt a városban,³ amely a 16 353 fős lakosságnak a 19,3 százalékát jelentette.⁴

1940. szeptember 8-án, amikor az első honvéd alakulat bevonult Déstre, a magyar lakosság, köztük zsidók is, lelkesen ünnepelte az anyaországhoz, a magyar nyelvhez és kultúrához való visszatérést. A zsidó lakosság öröme azonban nem tarthatott sokáig, ugyanis Észak-Erdélynek Magyarországhoz történő visszacsatolása következtében az anyaországban hatályos zsidóellenes intézkedések Erdélyben is életbe léptek.⁵ Az egyik első ilyen intézkedés azokra a zsidókra vonatkozott, akik nem tudták igazolni, hogy már 1919 előtt magyar állampolgárok voltak. Désen hozzávetőleg tíz, „hontalannak” minősített zsidó családot gyűjtöttek össze, akiket előbb Körös-

² UJVÁRI Péter (szerk.), *Zsidó Lexikon*, Budapest, A Zsidó Lexikon kiadása, 1929, 196.

³ Randolph L. BRAHAM–TIBORI SZABÓ Zoltán (szerk.), *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, Budapest–Kolozsvár, Park–Koinónia, 2008, 410.

⁴ Israel GUTMAN (szerk.), *Encyclopedia of the Holocaust*, I–II, New York, Macmillan, 1995, 356.

⁵ HEGYI Ágnes, Dési zsidó közösségének virágzása és hanyatlása, in *Tanulmányok a holokausztról*, III, szerk. Randolph L. BRAHAM (szerk.), Budapest, Balassi, 2004, 163.

mezőre, illetve Havasaljára toloncoltak, majd Kamenyec-Podolszkijban kivégeztek.⁶

A dési hatóságok több zsidóellenes intézkedést hoztak: betiltották a kóser vágást, kötelezővé tették az üzletek szombati nyitva tartását, majd a hetivásárokat is szombatra tették át, ezt azonban hamar vissza is vonták, mert a Dész körüli falvak román parasztjai vonakodtak attól, hogy terményeiket szombaton hozzák be a vásárra. Az iparendélyek megvonása eredményezte az úgynevezett strómanság elterjedését, amikor a zsidó üzleteket névleg keresztények vették át, a zsidó értelmiségiek pedig gyakran arra kényszerültek, hogy „feketemunkát” végezzenek.⁷

A 21–40 év közötti Szolnok-Doboka vármegyei férfiakat, köztük a désieket is, kiegészítő munkaszolgálatra rendelték. 1942. június 20-án 214 férfit rendelték be, közülük 123-an dési származásúak voltak. 105-en szovjet fogságba estek, közülük később mindössze hárman tértek haza. A többiek közül sokakkal tűz- vagy fagyhalál végzett, másokat agyonlőttek, így a besorozott 214 személyből mindössze 33 tért vissza.⁸

Dész „zsidótlanítása”

A német csapatok 1944. március 19-én vonultak be Magyarországra. Dészre március 21-én érkeztek, ahol a zsidó lakások egy részét a német tisztiek számára lefoglalták. Április 5-től kötelezővé tették a sárga csillag viselését a zsidók számára, akik ettől kezdve nem jelenhettek meg nyilvános helyeken, rádiókészülékeiket elkobozták, kijárásukat és piaci vásárlásaikat korlátozták.⁹

Röviddel a német megszállást követően a helyi hitközségnek össze kellett állítania a város zsidó lakosságának pontos névsorát, azzal az ürüggyel, hogy a cukor- és szappanjegyeket újakra cserélik. A munkaszolgálatra be nem hívott zsidó ifjak minden zsidót összeírtak.¹⁰ „A zsidó hitközség irodahelyiségeiben, a nagytemplom mellett, három éjjel és három nap dolgoztak felváltva, míg a 3266 nevet tartalmazó listát összeállították és legépelték.”¹¹

A Szolnok-Doboka vármegyei zsidóság kifosztásának és gettósításának tervét az április 30-án báró Schilling János alispán elnöklétével tartott értekezleten dolgozták ki. A megbeszélésen, amelyen a megye két fő gettója hely-

⁶ SINGER Zoltán (szerk.), *Volt egyszer egy Dész... Bethlen, Magyarlápós, Retteg, Nagyilonda és környéke*, II, Tel Aviv, A Dész és Vidékéről Elszármazottak Landsmannschaftja, 1969–1970, 414.

⁷ Uo.

⁸ HEGYI, *i. m.*, 167.

⁹ Uo., 170.

¹⁰ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 418.

¹¹ Uo., 419.

színéül Dést és Szamosújvárt jelölték ki, Krämer Lajos gyógyszerész, dr. Vékás Jenő orvos, valamint dr. Lehner (Lénárd) Zsigmond, Dés tisztiorvosa is részt vett. Krämer javaslatát, miszerint a gettót a többnyire zsidók által lakott Kodor utcában és környékén hozzák létre, elvetették, s végül a várostól mintegy három kilométernyire elterülő Bungur-erdőben alakították ki, ahová néhány nap alatt 7800 személyt gyűjtöttek össze. Ezek közel fele dési zsidó volt.¹² Bár Schilling János alispán részt vett a gettósítási tervet előkészítő értekezleten, amelynek részleteiről nem tájékoztatta a zsidó vezetőket, a zsidók gettóba hurcolásakor a menetre mutatva megjegyezte: „Nézzék, uraim, ezzel ássa meg sírját az ezeréves Magyarország!” Ezt követően az alispán beteget jelentett, kioperáltatta egészséges vakbelét, majd lemondott tisztégéről.¹³ Helyére nemsokára a volt aszódi főszolgabíró, Endre László személyes kíséretének tagját, dr. Czanik Gézátnak nevezték ki.¹⁴

Május 3-án hajnalban kijárási tilalmat rendeltek el, és megkezdték a dési zsidók összegyűjtését. A hatóság emberei rajtaütésszerűen jelentek meg a zsidó házaknál, névsort olvastak, hogy a listán szereplő valamennyi személy jelen legyen, értéktárgyaik beszolgáltatására szólították fel őket, majd a lakást is felforgatták, nehogy valami ott maradjon. A zsidóknak 10–30 percet adtak arra, hogy összecsomagolják a legszükségesebbeket.¹⁵ A dési hatóságok az engedélyezett 50 kilogrammnyi csomag helyett csak annyit engedtek a zsidóknak magukkal vinni, amennyit a két kezükben elbírtak. Ez pedig nem lehetett túl sok, hiszen a teherbíró férfiak munkaszolgálatot teljesítettek, az öregek, az asszonyok és a gyerekek pedig nem sok holmit tudtak elcipelni.¹⁶

Ezt követően a dési zsidókat a város gyűjtőközpontjaiba vitték, ahol – esetleges rejtett értékek, vagyontárgyak után kutatva – testi motozásnak vetették őket alá. Ilyen gyűjtőhely volt Bakay Miklós udvarában, valamint a Káhány-féle fatelepen.¹⁷ Ezeket a gyűjtőhelyeken „ismertük meg először tömegmértben a motozás fogalmát”, írta a túlélő Singer Zoltán.

Félmeztelenre vetkőztetve, durva kezekkel kutattak-matattak szánkban és testünkön elrejtett értékek után. A kapzsiság diadalmármorában mindent megen-

¹² Randolph L. BRAHAM, *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, I–II, Budapest, Belvárosi, 1997, 605.

¹³ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 422. Schilling János azokhoz a németlennel erdélyi politikusokhoz és közigazgatási vezetőkhez tartozott, akik már a német megszállást követően le akartak mondani tisztségeikről, de ettől a gondolattól akkor – gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnökének kifejezett kérésére, hogy Észak-Erdély ne váljon kormányozhatatlanná –, báró Jósika János és báró Schilling János kivételével, lemondtak.

¹⁴ BRAHAM, *A népirtás politikája*, I, id. kiad., 597.

¹⁵ HEGYI, *i. m.*, 172.

¹⁶ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 424.

¹⁷ BRAHAM, *A népirtás politikája*, I, id. kiad., 605.

gedtek maguknak – és a kiszolgáltatott zsidók fogcsikorgatva, sírni képtelen szemekkel, meggyalázva túrték az embertelenítés újabb fázisát.¹⁸

Élet a gettóban

A dési zsidók néhány napig voltak a gyűjtőközpontokban, ezt követően ötös sorokban, gyalog terelték őket a Bungur-erdőben létrehozott gettóba.¹⁹ A gettót szögesdróttal vették körül. Az erdőbe költöztetett zsidókat a helyi csendőrség, valamint a Zilahról átvezényelt csendőr alakulat őrizte. A tábor parancsnoka előbb Gecse József, majd Takács Jenő (Emil) „kormány megbízott” volt, a belső irányítást a zsidó tanácsra bízták. A gettóbeli körülmények nyomorúságosak voltak, hiányzott az élelem, a víz, az emberi életvitelhez szükséges valamennyi feltétel. A gettó mellett úgynevezett pénzverde működött, ahol a zsidókat kínzásoknak vetették alá, hogy esetleges rejtett értéktárgyaik hollétét bevallják.²⁰

A gettóba zárt Szolnok-Doboka vármegyei zsidók közül néhányat barakkokban helyeztek el, a többiek azonban, akik a szabad ég alatt kaptak helyet,²¹ lepedőkből, pokrócokból, ágakból sátrakat készítettek, amelyek köré árkot ástak, hogy a sátorban alvók alatt a víz ne gyűljön össze. A szükségletek végzésére a hatóságok a gettó legmagasabb, s egyben legszembetűnőbb pontját jelölték ki. Itt árkot ástak, amely fölé két bakon nyugvó fatörzset helyeztek. Később gallyakból kerítést húztak az illemhely elé, ez azonban az utasítás szerint csak olyan magas lehetett, hogy a mögötte levő arcát ne takarja. Az árnyékszékét reggel és délután a nők, délelőtt és este a férfiak, sötétedés után pedig közösen használták. Később a nők számára külön illemhelyet készítettek.²²

Többszöri közbenjárásra a hatóságok engedélyezték, hogy a gettóba tüzoltókocsival vizet szállítsanak.

A vízért sorba kellett állni, kancsókkal-vedrekkal. Itt a víznél volt először módszeres, kegyetlen, minden ok és értelem nélküli verés, pusztán a verés kedvéért. A sorbanállókat verték ököllel és lábbal, korbáccsal és botokkal. De a víz létfontosságú volt és a zsidók túrték a verést, pofozást, korbácsolást.²³

A táborban élő zsidó családok többségének kevés volt az élelmiszertartaléka. Friedmann Miklósné szervezése alatt népkonyhát hoztak létre, amely

¹⁸ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 426.

¹⁹ Uo., 428.

²⁰ BRAHAM–TIBORI SZABÓ (szerk.), *i. m.*, 412.

²¹ Uo., 411.

²² SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 429–430.

²³ Uo., 430.

előbb a gyermekeket, később a felnőtteket is ellátta naponta egy tál étellel. Ezt többnyire a gettólakók által összeadott élelmiszerekből főztek. A napi fejenkénti kenyéradag 160 gramm volt.²⁴

Miután a környező települések zsidóságát is a gettóba zsúfolták, a hatóságok engedélyezték a tábor területének kibővítését. E művelet során a gettóhoz került kis patak vize lehetőséget nyújtott a tisztálkodásra. Ekkor került a gettó területére egy parasztház is, amelyben kórházat rendeztek be,²⁵ ahol gyógyszer ugyan nem, de orvos volt bőven. A gettó főorvosának dr. Engelberg Oszkárt nevezték ki, aki több ízben is ellenszegült a hatósági intézkedéseknek.²⁶

Désen azok sem menekültek meg a gettósítástól, akiket a törvény mentesített. Dr. Weinberger Emánuelnek például az 1610/1944. ME sz. rendelet értelmében első világháborús kitüntetései miatt a sárga csillagot nem kellett volna viselnie, és a gettósítás hatálya alá sem esett. A kivételezés a családjára is vonatkozott, ám a hatóságok azt nem vették figyelembe, s az egész családot a gettóba kísérték.²⁷ Mivel a város fogorvos nélkül maradt volna, dr. Jónás fogorvost, feleségét és gyerekeit nem kényszerítették be a gettóba, így aztán őket családi házukból vitték az Auschwitzba induló vonathoz.²⁸

A dési zsidókat négy hétig tartották a Bungur-erdei gettóban. Ez idő alatt a tábor lakói közül 25 személy „természetes okok miatt” meghalt. A gettót május 28-a és június 8-a között számolták fel, lakóit három transzporttal Auschwitzba deportálták.²⁹

Magyarország teljes zsidó lakosságának (Budapest kivételével) gettóba zárását és deportálását a magyar hatóságok kevesebb mint másfél hónap alatt hajtották végre. Ezzel kapcsolatban egy német alezredes Désen megjegyezte: „A magyarok disznók, akik egy hónap alatt igyekeznek megvalósítani azt, amit mi tíz évig csináltunk.”³⁰

Szökések a Bungur-erdei gettóból

Annak ellenére, hogy nem tartozott Észak-Erdély legszigorúbban őrzött gettói közé, és a román határ mindössze 25-35 kilométernyire volt, a Bungur-erdei táborból nagyon kevesen próbáltak megszökni.³¹

²⁴ Uo.

²⁵ HEGYI, *i. m.*, 178.

²⁶ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 432.

²⁷ HEGYI, *i. m.*, 180.

²⁸ Uo.

²⁹ BRAHAM, *A népiirtás politikája*, I, id. kiad., 606.

³⁰ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 416.

³¹ HEGYI, *i. m.*, 182–183.

Kolozsvári és budapesti cionista fiatalok kísérletet tettek ugyan arra, hogy a gettóban élőket rábírájék a szökésre, de próbálkozásuk kudarcba fulladt. A dési zsidóság gettósításának első napján, május 3-án, Lévi Jehuda, a kolozsvári cionista mozgalom egyik tagja hamis igazolványokkal jelent meg a gettóban, de senkit nem tudott rávenni a szökésre. Két nappal később Arányi István is hasonló értelmű rábeszéléssel próbálkozott, sikertelenül.³² Unszolására a zsidók nagy része azt válaszolta: „Ami az én népem sorsa, az lesz az én sorsom is.”³³

Reviczky Imre alezredes a rendeleteket kijátszva SAS-behívókat küldött ki, amelyeket a gettóban is kézbesítettek, s ezek segítségével sok fiatal fiút, aki hajlandó volt munkaszolgálatra jelentkezni, sikerült a gettóból kihoznia.³⁴

Victor Helén parasztruhában szökött ki a gettóból, s Romániába átjutva előbb Tordára, majd Bukarestbe került. Ott megtudta, milyen sors vár a gettózottakra, s hogy erről őket értesítse, visszaszökött Észak-Erdélybe. Nagysármás mellett a magyar csendőrök elfogták, előbb a beszercei börtönbe, majd a debreceni gettóba került. Kassa közelében kiugrott az Auschwitzba tartó vonatról, és visszatért Désre, de az ottani gettót ekkorra már kiürítették, így Victor Helén visszatért Romániába, és a felszabadulásig ott élt.³⁵

Brender Heini hegedűművész fehér karszalaggal a karján, „keresztény-zsidóként” hagyta el a gettót, azt mondta, hogy néhány órája a főbejáraton át érkezett.³⁶

Sámuel Rudi szintén parasztruhában távozott a gettóból, azonban elfogták és visszavitték.³⁷

Fülöp Samu egyik éjszaka sikeresen kiszökött a gettóból, és átjutott Romániába, de mivel rájött, hogy a táborban maradt asszonyokon és öregeken többet tud segíteni, ha velük van, visszaszökött.³⁸

Klermann (Klärman) Izsák gépkocsivezető és felesége, miután a dési gettóból megszöktek, néhány hétig parasztruhában bujdostak, majd a határon átszökve, néhány napi gyaloglás után érkeztek meg Tordára.³⁹

Néhányan azok közül, akik a gettóból sikeresen kiszöktek, a környező erdőkben bujkáltak, köztük Ávrám Nusí, Izsák Simon, valamint a Steinfeld testvérek, Háry és Béry.⁴⁰

³² J. ALEXANDRU és mások (szerk.), *Martiriul evreilor din România 1940–1944. Documente și mărturii*, București, Editura Hasefer, 1991, 269.

³³ TIBORI SZABÓ Zoltán, *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar-román határon 1940–1944 között*, Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 2001, 116.

³⁴ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 435.

³⁵ TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 115.

³⁶ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 441.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 116.

⁴⁰ ALEXANDRU és mások (szerk.), *i. m.*, 270.

Paneth József nagyilondai rabbi feleségével, nyolc gyermekével és Berger Lázárral szökött meg, majd a Szamosújvárhoz közeli erdőben rejtőzködtek, s román parasztok, valamint egy Gyula nevű embercsempész segítségével sikerült Tordára jutniuk.⁴¹

Özv. Hochstadt Gézáne hároméves gyermekével és Mandel Siju nevű galgói fiatalemberrel hagyta el a gettót, Kissármásra mentek, a helyi hatóságok azonban elfogták, és átadták őket a marosludasi határőrségnek. Hochstadtné itt beteget jelentett, beutalták a kórházba, ahonnan a tordai mentőcsoport megszöktette. A háború végéig brassói unokatestvérénél tartózkodott.⁴²

Hirsch Olgát a vízellátással megbízott Grosz Bandi a vízhordó autóban csempészte ki a gettóból, és a háború végéig bújta.⁴³

Steinfeld Herman-Heku, édesapja kívánságára, akarata ellenére szökött ki a táborból, unokaöccsével együtt. Négy hónapig egy paraszt istállójában húzták meg magukat.⁴⁴

Dés zsidó közösségének deportálása

A fenti, fájdalmasan kisszámú menekülten kívül, a Bungur-erdei gettó teljes lakosságát május 28-a és június 8-a között három transzporttal Auschwitzba deportálták.⁴⁵ Indulás előtt még egyszer mindenkit megmotoztak. Az asszonyoknak és lányoknak meztelenre kellett vetkőzniük, a tiszték és a csendőrök úgy motozták őket. Volt, akinek a ruháit vették el, másnak az aranyfogát húzták ki, másokat megvertek.⁴⁶ „Két váltás fehérneművel és három napi élelemmel indította a halálba Magyarország a zsidóit” – jegyezte meg találóan munkájában Singer Zoltán.⁴⁷ A motozást követően a zsidókat marhavagonokba zsúfolták, egy-egy vagonban 70-90 ember kapott helyet. A vagonok ablakait szögesdrót zárta el. A szerelvényt Kassán a németek vették át, akik szintén értéktárgyak után kutattak.⁴⁸ Az út három napig tartott, a dési zsidók a negyedik nap hajnalán érkeztek meg Auschwitzba. Tíz nap leforgása alatt (május 28-a és június 8-a között) Désről 7674 embert hurcoltak el.⁴⁹ Auschwitzban a betegeket és a mozgásképteleneket teherautókra tették, és egyenesen a gázkamrába küldték. A harmadik dési szállítmány szelekció után

⁴¹ TIBORI SZABÓ, *i. m.*, 116–117.

⁴² Uo., 120–121.

⁴³ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 443–444.

⁴⁴ Uo., 444–446.

⁴⁵ BRAHAM–TIBORI SZABÓ (szerk.), *i. m.*, 412.

⁴⁶ HEGYI, *i. m.*, 184.

⁴⁷ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 447.

⁴⁸ HEGYI, *i. m.*, 185.

⁴⁹ Moshe CARMILLY-WEINBERGER, *Út a szabadság felé. Zsidó menekültek megsegítésének története a Holocaust idején: Erdély, 1936–1944*, Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, 1999, 148.

megmaradt utasai a cigánylágerbe kerültek, ahol elvették a cipőiket, verték és éhezettették őket. Skarlátjárvány miatt naponta 2-3 személy betegedett meg, őket minden második vagy harmadik napon vöröskeresztes autó vitte a krematóriumba.⁵⁰

Az eredeti dési gettólista 3266 nevet tartalmazott, ezek közül 239 személy élte túl a borzalmakat, 3027-en pedig elpusztultak.⁵¹

Zsidóellenesség Désen

Bár Désen a két világháború között történtek antiszemita megnyilvánulások, ez a magatartás nem volt általánosan jellemző, ahogyan a Dés környéki, többnyire román falvak lakosai sem voltak kimondottan zsidóellenes érzelműek.⁵² Az 1935–1940 között országszerte dúló antiszemita kilengések, valamint a Goga–Cuza-kormány zsidóellenes intézkedései Désen nem éreztették hatáskukat. Itt, „ez idő alatt a zsidóknak semmi bántódásuk nem történik”.⁵³

A fordulatot az 1940-es év hozta, amikor román vasgárdisták a péntek esténként a zsinagógából hazafelé tartó zsidókat többször is megverték. A vasgárdisták tevékenységei nyomán a zsidóellenesség Szolnok-Doboka vármegye több településén fellángolt.

Az antiszemitizmus a második bécsi döntést követően tovább fokozódott. Közvetlenül a hatalomátvétel után tíz dési fiatal kommunista tevékenység vádjával letartóztattak, közülük kilencet Garanyba és Kistarcsára, a politikai foglyok gyűjtőtáborába internáltak.⁵⁴ Ezt követte a „hontalan” zsidók összegyűjtése és kitelepítése, valamint a városban maradt zsidóság életének és megélhetésének ellehetetlenítése.

Az 1940–1944-es időszakban a dési magyar sajtó is heves antiszemita uszításba kezdett. A *Vármegyei Közélet*, amely később *Szamosvidék* néven látott napvilágot, továbbá a *Szolnok-Doboka* hetilap egyaránt közölt zsidóellenes írásokat, amelyek a társadalmi körökben már kialakult és egyre erősödő antiszemita hangulatot fokozták.

Dési magyar sajtó: „Kis hamis” zsidók és zsidókat mentő keresztények ellen hozott ítéletekkel is szította a gyűlöletet

A dési kiadású *Szamosvidék* című hetilap, valamint előzménye, a *Vármegyei Közélet* előszeretettel közölt olyan híreket, amelyek zsidók, valamint zsidók-

⁵⁰ HEGYI, id. hely.

⁵¹ SINGER (szerk.), *i. m.*, II, 459.

⁵² HEGYI, *i. m.*, 162.

⁵³ SINGER (szerk.), *i. m.*, I, 94.

⁵⁴ HEGYI, *i. m.*, 164.

kal szimpatizáló, őket segítő keresztények ellen hozott ítéletekről számoltak be, ezzel igyekezve hozzájárulni az antiszemita közhangulat felerősödéséhez.

Az egyik ilyen írás például arról tett említést, hogy a dési törvényszék a zsidótörvény kijátszása miatt Rohián Mihály bányászt 15 napi, Bechman Gézá pedig egy hónapi fogházra ítélte. „A főtárgyaláson megállapítást nyert, hogy a nem zsidó Rohián mészáros iparendélye alatt a zsidó Bechmann húzódott meg. Az iparendély bevonása tárgyában is történt intézkedés” – írta a *Vármegyei Közélet*.⁵⁵ A lap arról is hírt adott, hogy a szegedi ítélőtábla másodfokon 3-3 havi fogházra ítélte Swarz Sándor zsidó húsvásárlót és Babos János bőrkereskedőt, mivel Babos Swarz üzleteit „nevével fedezte”.⁵⁶

Priuszt kapnak a zsidótörvény megszegői címmel olvasható az igazságügyi és belügyminiszter együttes rendeletének következő kitétele:

...a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. t. c. 25. szakasza alá eső kihágás miatt történt elítélés esetében az ügyészség, illetőleg az elsőfokon ítélkező rendőri büntetőbíróóság a jogerőre emelkedés után köteles minden egyes elítéltről külön büntetőlapot kiállítani, és azt az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatalhoz beküldeni.⁵⁷

1942 elején a *Vármegyei Közélet* a fajvédelmi törvény előírásairól számolt be, amelyek értelmében „fajgyalázást követ el és büntetés alá esik az a nem árja, aki keresztény nővel viszonyt folytat, – a törvény már magát a kísérletet is bünteti!” Az említett rendelkezés megszegése miatt a fővárosi bíróság Klein Miklóst negyedévi fogházra ítélte. Klein „egy szorult helyzetben lévő keresztény nő sorsával visszaélt, és vele anyagiak ellenében viszonyt kezdett”⁵⁸ – állt a hírben.

Az 1942 márciusától *Szamosvidék* címmel megjelenő lap egy próbarendőrnek két zsidó pék általi megvesztegetéséről tudósított. Az írás szerint Indig Miklós dési zsidó pék és sógora, Fell Géza pénzt ajánlva fel „megszédítették” a városháza közellátási hivatala előtt a sorbaállást felügyelő Faragó János próbarendőrt, így az számukra kenyérjegyeket lopott. Ezt követően Indig és Fell jegy nélkül adtak el kenyeret, „csakis zsidóknak!” A cikk Indigék állandó törvénytelen vevőinek névsorát is közölte, amelyen „a város nagy szerepet vivő zsidói” szerepeltek. „A próbarendőr, akiből sose lesz immár rendőr, és a két zsidó pék a börtönben elmélkednek” – állt a cikkben. A folytatásból pedig megtudjuk: az árdragítási visszaélés Désen nagy felháborodást keltett, hiszen

⁵⁵ Elítélt „strohman”..., *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 47. sz., 1941. november 26., 4.

⁵⁶ Ítélet „strohman” ügyben, *Vármegyei Közélet*, 46. évf., 6. sz., 1942. február 5., 4.

⁵⁷ Priuszt kapnak a zsidótörvény megszegői, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 47. sz., 1941. november 26., 4.

⁵⁸ Szigorúan betartják a fajvédelmi törvényt, *Vármegyei Közélet*, 46. évf., 8. sz., 1942. február 19., 4.

...amíg a magyar polgár tizenötdekas napi adagon élt, addig a »mártír«-zsidók ötkilós kenyeret kaptak – házhoz szállítva! [...] A két zsidóra többévi fegyház vár!⁵⁹

A következő lapszám a dési rendőri büntetőbíró újabb ítéleteit közölte. Eszerint a büntetőbíró Rozencweig Lázár dési kereskedőre és Bernát Samura 200, illetve 300 pengős bírságot szabott ki, mivel zsidó alkalmazottat tartottak, kijátszva ezáltal a törvényt. Ugyancsak ennek a jogszabálynak a kijátszása miatt büntették Gottlieb Lajos kereskedőt (200 pengő), özv. Voithnét (60 pengő), Jakabos Endre ügyvédet (50 pengő) és dr. Moldován Jánost (100 pengő). Bejelentési kihágást követett el Deutsch Herman kereskedő (500 pengő), dr. Rósenberg József (20 pengő), Albert Lázár (400 pengő), Tischler Szeréna (300 pengő) és Kimpián János (30 pengő). Schön Simont 300 pengőre büntették, mivel iparendély nélkül szűcsmunkát végzett. Tóth Károly dési tímár a kiutalt mennyiségen felül bőröket vásárolt, ezért kettős kihágásért bírságolták (200, illetve 300 pengő). A rendőri büntetőbíró hetente 40–50 hasonló ítéletet hoz a dési polgárok ellen – fogalmazott az írás.⁶⁰ Az uzso-rabíróság 25 napi fogházra ítélte Mózes Izidor szentmargitai lakost, aki a zsidó ünnepekre a maximális ár fölött vásárolt, „45 liter tejet, 3 kiló vaját, 1 hízott kacsát és egy kakast akart bevinni üzérkedési céllal” Désre. A tejet és a vaját elkobozták.⁶¹

Az ügyészség Bruckner Lipót cipézmester és Szakáts Ferenc cipész ellen a zsidótörvény rendelkezéseinek kijátszása miatt vádat emelt.⁶² A vádirat szerint a zsidóbújtatás kétségtelen, ugyanis Bruckner Lipót, mivel nem volt iparendélye, Szakáts Ferenc neve alatt működött.

A *Szamosvidék* 1942. október 22-i száma adta hírül, hogy Friedmann Barnek hitközségi gondnok ellen a zsidótemplom el nem sötétítése miatt indítottak eljárást. A hír arra is kitért, hogy Adelstein Náthán nyomdatulajdonos, aki ezúttal „lego-kihágásért került a rendőrségre”, korábban 100 pengő pénz-bírságot kapott, mivel cselédkönyv nélkül tartott cselédet.⁶³

Szintén ebben a lapszámban kapott helyet az a gúnyos hangvételű írás, amely szerint Grósz Mózes és Neberman Efraim orgazdaság vádjával a dési törvényszék elé került. „A két kis hamis” a községházáról ellopott élelmiszerjegyeket megvásárolta, és azokkal üzérkedett, ezért a törvényszék „a zavar-

⁵⁹ Két zsidó pék megtevesztett egy próbarendőrt, aki kenyérjegyeket lopott nekik – a kenyérjegyek birtokában a városi zsidóságot ötkilós kenyerekkel látták el, *Szamosvidék*, 46. évf., 39. sz., 1942. szeptember 24., 4.

⁶⁰ Ítélt a rendőri büntetőbíró, *Szamosvidék*, 46. évf., 40. sz., 1942. október 1., 4.

⁶¹ Gyorsított eljárással ítélték el egy üzérkedő Szolnok-Doboka megyei lakost, *Szamosvidék*, 46. évf., 40. sz., 1942. október 1., 4.

⁶² „Zsidóbújtató”-per a dési törvényszéken, *Szamosvidék*, 46. évf., 40. sz., 1942. október 1., 4.

⁶³ Lego-ítélet, *Szamosvidék*, 46. évf., 44. sz., 1942. október 22., 4.

talán közellátás derék betartóit” 3-3 havi fogházra ítélte – tájékoztatott a heltilap.⁶⁴

Két héttel később az újság a már említett Adelstein Náthán újabb kihágásáról tájékoztatott. A papírkereskedőt és nyomdatulajdonost ezúttal kellő el nem sötétítés miatt a rendőri büntetőbíró 200 pengő büntetésre ítélte, mivel az papírkészleteiből az elsötétítéshez egyszerű kék papírt sem áldozott. Amennyiben a bírságot nem lehet behajtani, az húsznapos fogházra cserélhető – állt a hírben.⁶⁵ Herman Baruch, a dési hitközség gondnoka hasonló vétséget követett el, nem sötétítette el kellőképpen a zsidótemplomot, ezért őt 100 pengő kifizetésére vagy 20 napra ítélték.⁶⁶

Az ítéletek hosszú sora mindezzel nem ért véget, a lapban a dési rendőri büntetőbíró újabb ítéleteiről olvashatunk. Többek között O. Kálmánné szövözem-tulajdonos ellen érkezett feljelentés, aki zsidó alkalmazottját nem jelentette be. Ezenkívül négy dési keresztény cég ellen eljárás indult, mivel a zsidótörvényt áthágva zsidó alkalmazottakat tartottak. „Furcsa magatartásukért” szigorú ítéletet hoznak – közölte a cikk.⁶⁷

Kovács József dési lakos saját neve alatt MATEOSZ-engedélyt próbált szerezni Lázár József zsidó kereskedő és Lázár Tibor bérkocsi-engedélyes részére, ezért az ügyészség vádat emelt ellenük. A vádlottakat a törvényszéki tárgyaláson „a nyilvánvaló zsidóbújtás” miatt 3-3 havi fogházra ítélték, emellett Lázár Józsefet 500 pengő pénzbírsággal sújtották, és arra kötelezték, hogy az ítéletet a sajtóban közzétegye.⁶⁸

A dési ügyészség eljárást indított Ingber Manó volt szamosújvári szabómester ellen, aki iparengedély nélkül

...szövet- és bélésáru vételével és eladásával foglalkozott, éspedig elég kapzsi módon, mert a Budapesten 30 és 40 pengőért vásárolt szövet méterét 70, 100 és 110 pengőben árusította.

A házkutatás alkalmával Ingbernél nagy mennyiségű felhalmozott árut találtak. Eddig 12 szamosújvári polgár jelentette, hogy Ingbertől 100 pengő körüli áron vásárolt, ezért az jogtalan iparüzés és árdragítás vádjával került a dési törvényszék elé⁶⁹ – adta hírül a *Szamosvidék* 1943. július 15-én.

⁶⁴ A két kis hamis. 3-3 havi fogházra ítélték két szolnokdobokamegyei orgazdát, *Szamosvidék*, 46. évf., 44. sz., 1942. október 22., 4.

⁶⁵ A dési rendőri büntetőbíró új ítéletei, *Szamosvidék*, 46. évf., 46. sz., 1942. november 4., 4.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A dési rendőri büntetőbíró legújabb ítéletei, *Szamosvidék*, 46. évf., 47. sz., 1942. november 11., 4.

⁶⁸ Dési törvényszéki napló, *Szamosvidék*, 47. évf., 9. sz., 1943. április 20., 2.

⁶⁹ Árdragító szamosújvári polgár, *Szamosvidék*, 47. évf., 14. sz., 1943. július 15., 4.

A Szamosvidék 1944-es megszűnését követően a désiek fő tájékoztatási eszközévé az ebben az évben induló *Szolnok-Doboka* című hetilap vált. Ebben a zsidókat érintő büntetésekről két írás látott napvilágot. A júliusban megjelent írás törvényszéki tárgyalásról számolt be, amelynek keretében Klermann Izsák és neje „szöktetői” felett mondtak ítéletet.

A tanács is mosolyog, amikor kisül, hogy a zsidó asszony falusi menyecskének öltözve próbált szökni. *S vele volt az ura is, falusi ruhában, kieresztett inggel.* Bizony, ez szokatlan kép lehetett...

– jegyzi meg az aláíratlan cikk szerzője. „Costea Jánost 2 és fél hónapi, Cornea Jánosnét kéthónapi, Petruc Zsenit háromhónapi, Mihestyán Jánost 15 napi fogházra ítélték”, mivel hamis iratokat és falusi ruhát adtak „a megró táborlakóknak”.⁷⁰

A *Szolnok-Doboka*-ban a témában megjelent másik írás a következőkről tájékoztatott:

Molnár Lajos volt dési rendőr hathavi börtönt kapott, mert beleszeretett egy zsidónőbe, s megpróbálta elrejtteni szerelmét. A nőt, gyermekével együtt, internálták.⁷¹

Zsidóellenes intézkedések a „magasabb nemzeti egység kialakulásának érdekében”

Az 1940-es évek elején a magyar állam egyik legnagyobb dilemmáját a zsidókérdés képezte. Ennek „megoldását” segítették elő a különböző zsidóellenes intézkedések, megszorító rendelkezések, a zsidókat gazdasági és kulturális téren korlátozó rendeletek. Mind a *Vármegyei Közélet*, mind a *Szamosvidék*, mind a későbbi *Szolnok-Doboka* hetilap jelentős hangsúlyt fektetett annak a folyamatnak a prezentálására, amely a zsidókérdés megoldását képezte, s amely végül Dész „zsidótlanítását” eredményezte.

1941 elején a *Vármegyei Közélet* számba vette a közelmúltban izraelita vallásról áttérteket. Eszerint 1940. szeptember 8. és 1941. február 12. között a Désen áttért izraelitákból kettő a református, egy a római katolikus, egy pedig a görögkeleti vallást vette fel.⁷²

A következő néhány hír Bárdossy László miniszterelnöki beiktatásáról, illetve a tervezett kormányprogramról számolt be. Bárdossy László miniszterelnök bemutatkozott az országgyűlés két házában, ahol a korszerű átala-

⁷⁰ Két tárgyalás, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 20. sz., 1944. július 25., 2.

⁷¹ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 1944. augusztus 8., 2.

⁷² Áttérések Désen, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 8. sz., 1941. február 27., 4.

kulás szükségességét hangoztatta – tudósított a *Vármegyei Közélet*. A miniszterelnök négy nagy reform végrehajtását állította előtérbe: az alkotmány-reformot, a földkérdés megoldásának gyorsítását, az összeférhetetlenség problémáját, valamint a zsidókérdés „alapos és az eddiginél teljesebb” megoldását. A program fő célja, hogy a nemzet lelki és szellemi egységét szolgálja.⁷³

Újabb írás közölte, hogy a miniszterelnök olyan belső átalakulás szükségességét vetette fel,

...amely egy magasabb nemzeti egység kialakításának érdekében az egyén és a közösség viszonyában mindenütt kiütközik és érvényesülést keres. Erre a ki-kerülhetetlen átalakulásra léleken belül előre fel kell készülnünk, hogy az átalakulás majd összeütközések, zökkenések, tehát nemzeti erőink csorbítása nélkül történhessenek meg. [...] Reméljük, mielőbb eljön az ideje annak, hogy tisztult légkörben, szenvedélyektől mentesen megvalósítsuk azt, ami állami és társadalmi intézményeinkben, de éppen úgy mindennapi életünkben a szociális igazságosság minél teljesebb érvényesítéséhez szükséges.⁷⁴

Bárdossy vázolta a három legfontosabb kérdést: az első az alkotmányreform, a második a földkérdés, azaz „a magyar földbirtok arányos megosztásának feladata”, amelyet a kormány „a zsidók tulajdonában lévő mezőgazdasági ingatlanok felhasználásával” kíván megoldani. A harmadik a zsidókérdés, amelyről, mint a lap ismertette, Bárdossy így nyilatkozott:

Közvéleményünket különösen érdekli a zsidókérdés, mely nálunk is csupán egy általános és egységes európai rendezés keretében oldható meg gyökeresen és véglegesen. Míg azonban ez bekövetkezik, szükség van a második zsidótörvény egyes alapvető rendelkezéseinek – így például a zsidó fogalmi meghatározásának – szabatosabbá tételére. Egyszerű, világos és az egész kérdést az ország egyetemes érdekeihez igazodó, egységes és tömör törvényre van szükség, amely az elvi kérdések tekintetében sem félreértésre, sem kibúvásokra nem ad lehetőséget. [...] törvényes úton meg kell akadályozni a zsidóság keveredését a nemzsidókkal. [...] Gondoskodni kell arról is, hogy a zsidóság a nemzeti, társadalmi, kulturális, politikai és szellemi életnek mindazon helyeiről, ahonnan a nemzeti, lelki, erkölcsi, világnézeti és politikai irányítása, valamint a nagy tömegek lelkületének kialakítása és a jövő nemzedék nevelése folyik, teljes mértékben kirekesztessék. [...] Az ország gazdasági életének kulcs-pozícióit nem szabad zsidó, félzsidó vagy strohmannkézben hagyni.⁷⁵

⁷³ Bárdossy László reformkormányának programja, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 19. sz., 1941. május 15., 1–2.

⁷⁴ A Bárdossy-program vezérgondolatai, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 23. sz., 1941. június 12., 2.

⁷⁵ Uo.

A Közérdekű hírek rovatban megjelent írás a harmadik zsidótörvényként ismert jogszabályról tett említést. A cikk ismertette, hogy a fajvédelmi törvény kötelezővé teszi a házasságkötés előtti orvosi vizsgálatot, valamint rendszerezíti a házassági kölcsönt, emellett „megtiltja a nemzsidók és zsidók közti házasságot és a házassági tilalom szempontjából megállapítja a »zsidó« fogalmát.” Eszerint „zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, továbbá az is, aki az izraelita hitfelekezet tagja”. Akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, de szülei és ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, nem minősül zsidónak.⁷⁶

Az *Egyházi Közélet* című református lapban a zsidókkal kapcsolatban egyetlen írás látott napvilágot, 1941 szeptemberében. Az írás Ravasz László felsőházbeli felszólalását ismertette, amelyben a református püspök a házassági törvény ellen érvelt. Okfejtésében Ravasz a vegyesházasságok felbontásának a keresztényekre tett negatív hatását ecsetelte, a fajvédelemről pedig így vélekedett:

... a fajvédelemnek azt a formáját, hogy a kevert vérűeket eldobja s csak a tiszta vérűekre terjeszti ki a védelmet, nem gyakorolja a nürnbergi törvény, a fasiszta törvény sem. Egyetlenegy fajvédő tette meg: Esdrás, a fogságból visszatért zsidóság vezére [...]. Itt kezdődik az a judaizmus, amelyik kihívta és táplálta az antiszemitizmust immár harmadfélezer év óta. Ha nem lett volna zsidó fajvédelem, most nem lenne zsidókérdés.⁷⁷

A *Vármegyei Közélet* a zsidó ügyvédek működését szabályozó törvényjavaslatról is említést tett. A javaslat értelmében kamarai választási joga a választásra jogosult tagok hat százalékának megfelelő zsidó tagnak van. „Ez a rendelkezés biztosítja az önkormányzat működésének irányításában a keresztény, nemzeti szellem feltétlen uralmát.” A hatszázalékos arány alkalmazása a közmegbízásokban történő részesítés tekintetében is kötelező. A törvényjavaslat az ügyvédjelöltek szociális helyzetével is foglalkozik – tájékoztatott a hír.⁷⁸

Dés területén tilos zsidóknak sertézsírt kiszolgáltatni – adta hírül a *Vármegyei Közélet* 1941. november 20-án, majd újabb megszorításokat fogalmazott meg: zsidóknak március 1-jétől október 30-ig, délelőtt tíz óra előtt, illetve november 1-jétől február végéig délelőtt fél tizenegy előtt tilos a „vásártereken, piacokon vagy a város bármely útvonalán” személyesen vagy

⁷⁶ A fajvédelmi törvényjavaslat a házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról gondoskodik, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 26. sz., 1941. július 3., 3.

⁷⁷ A házassági törvény a felsőházban, *Egyházi Közélet*, 18. évf., 9. sz., 1941. szeptember, 2.

⁷⁸ Az ügyvédekre, ügyvédjelöltekre és az ügyvédi önkormányzatra vonatkozó egyes kérdések szabályozásáról szóló törvényjavaslat, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 26. sz., 1941. július 3., 3.

megbízott révén bevásárolni, valamint zsidók részére árut eladni. Tilos továbbá a „piacra, vásártérre igyekvő árusok házhoz való csalogatása, vagy hívása, s az ily módon való bevásárlás, az árusok háznál való felkeresése”.⁷⁹

A továbbiakban a hetilap dr. Császár Ferenc főjegyző nyilatkozatát tette közzé, aki a keresztény magyar iparosok és kereskedők számbavételét követően ismertette, hogy „a régi kimutatásokban a zsidóság erős túlsúlyban van, ami az új bejegyzésekkel 40 százalékosan a magyarság javára hajlott”. A főjegyző kijelentette, január elsejétől a zsidótörvény alapján újabb szigorú iparengedély-revízióra kerül sor, „így minden remény megvan a keresztény magyar ipar egészséges fejlődésére”.⁸⁰

Sztojka László, a lap főszerkesztője széki látogatásáról szóló írása végén a zsidóbirtokok kisajátítására tett utalást.

Már este van, ahogy az autó visszairamlik, Székről. Látjuk az értelmes, boldog gazdaarcokat, a feszes vigyázban álló leventéket, papok, tanítók, faluvezetők lelkes kis csoportját, s érezzük: *Széknek jövője van!* A hétezer holdnyi megyei felszabaduló zsidó birtokból jut bőven nekik is. A kormány is feléjük fordul.⁸¹

Egy későbbi írás arról számolt be, hogy a szamosújvári református egyház iskola építését tervezi, az egyházközségnek azonban „semmi vagyona, ezért a zsidóbirtokok felosztása során földért jelentkezik, hogy fontos munkájához anyagi hátteret kapjon”.⁸²

A *Szamosvidék*ben a birtokok kisajátítása mellett a széki zsidóknak a kereskedelemről történő kizorításáról is olvashatunk. Az írás szerint a széki kereskedelem „átszervezés” alatt áll. Mivel a zsidóság a kereskedelemben a törvényes hat százalék helyett még mindig ötven százalékot tesz ki, „az erőteljes beavatkozás: sürgős”.⁸³ Egy másik írás felszólított: „Ha zsidótörvényt hirdetünk, ne üzletezzen az előkelő közéleti zsidóval! Ez összeférhetetlen.”⁸⁴

A magyar társadalom erősítése érdekében a kormány egyre több zsidóellenes intézkedést léptetett életbe. Ezekről a *Szamosvidék* 1942. június 25-én számolt be. A cikk szerint „a zsidókérdés megoldása nagy lépésekben halad”. A kormány „teljes titokban” előkészítette a zsidókat a bérházak kezelésének irányításából kizáró 3530/1942. sz. rendeletet. A június 10-én hatályba lépett

⁷⁹ Dés megyei város szabályrendelete a közellátás és közrend biztosításáról, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 46. sz., 1941. november 20., 4.

⁸⁰ Hány bejegyzett iparos és kereskedő van Désen?, *Vármegyei Közélet*, 45. évf., 50. sz., 1941. december 18., 1.

⁸¹ SZTOJKA László, Hegyek közé zárva harcol kenyéréért Szék szamosmenti nagyközség, egykori város – ahol a rossz utak miatt – a „madár se jár”..., *Vármegyei Közélet*, 46. évf., 7. sz., 1942. február 12., 4.

⁸² Szamosújvári napló. *Szamosvidék*, 46. évf., 46. sz., 1942. november 4., 2.

⁸³ A széki helyzet. *Kereskedelem, Szamosvidék*, 46. évf., 29. sz., 1942. július 16., 2.

⁸⁴ V., Mit akarunk s mit nem?, *Szamosvidék*, 46. évf., 13. sz., 1942. április 30., 3.

rendelet értelmében „zsidót sem házfelügyelőként, sem házgondnokként (házkezelőként) alkalmazni, sem ilyen alkalmazási körben vágó tennivalók végzésével megbízni nem szabad”. A rendelet hatálybalépésekor alkalmazásban levő zsidó házfelügyelők, illetve gondnokok jogviszonya július 31-én megszűnt.⁸⁵

A miniszteri rendelet helyett, amely szerint „zsidó, illetőleg zsidónak tekintendő személy fegyveres szolgálatot nem teljesíthet”, ezután a honvédelmi miniszter által ismertetett honvédelmi törvény szabályozza a zsidók katonai szolgálatát. A törvény értelmében zsidók csak kiegészítő szolgálatot teljesíthetnek.⁸⁶ Visszatérve a kereskedelemre, m.e. (Makkai Endre) a magyar kereskedelem „örösváltásának” szükségességéről írt, kiemelve, hogy az új örálóknak elődeiknél éberebbnek és becsületesebbnek kell lenniük. A szerző szerint a zsidóságot mind faji, mind nemzeti alapon „ki lehet és ki kell szorítani” a magyar kereskedelemről, mert „nem szolgálta és nem szolgálja hazánk érdekeit”. A cél az, hogy „minden őrhelyen mindenki magyar legyen”.⁸⁷

A lap említést tett az Erdélyi Párt elnöke, Teleki Béla beszédéről, amelyben a zsidókérdésre kitérve hangsúlyozta: „a teendőket sohasem az embertelenség, hanem mindig csak a magyarság érdeke kell hogy irányítsa.”⁸⁸

1944. április 4-én a *Szolnok-Dobokában* megjelent egyik írás az 1922. évi XII. törvénycikk 7. paragrafusát ismertette, amely alapján az özvegy jogosult az ipart tovább gyakorolni, amennyiben azonban nem felel meg minden feltételnek, üzletvezetőt kell alkalmaznia. A cikk megjegyezte, hogy az iparügyi és a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter által kiadott magyarító rendelet értelmében „gátló körülményként jön számításba” az, ha a hátramaradt háztartás a zsidótörvény hatálya alá tartozik, „és ilyen esetben az özvegy iparát csak az 1939: IV. t. c. követelményeinek is megfelelő üzletvezető alkalmazásával gyakorolhatja, vagyis keresztény üzletvezetőt köteles beállítani”.⁸⁹

Bizonyos zsidókra vonatkozó rendelkezések alkalmazásakor kétség merült fel annak kapcsán, hogy „a zsidó munkaszolgálatos özvegyét és árváját megilleti-e a hadiözvegy, illetve hadiárva elnevezés” – tájékoztatott a hetilap, április 25-én. A cikk ennek tisztázása végett közölte a Magyar Távirati Iroda illetékes helyről kapott felvilágosítását, miszerint a 4970/1942. ME. sz. rendelet értelmében a hadiözvegyi, illetve hadiárvai elnevezés csak a hősi halottak hozzátartozóit illeti meg. Hősi halottnak pedig azokat lehet tekinteni, akikről a halotti anyakönyvben erre vonatkozó bejegyzés ezt igazolja. Akinek

⁸⁵ A magyar társadalom erősítéséért..., *Szamosvidék*, 46. évf., 25–26. sz., 1942. június 25., 5.

⁸⁶ A zsidóság katonai szolgálata, *Szamosvidék*, 46. évf., 25–26. sz., 1942. június 25., 5.

⁸⁷ M. E., A magyar kereskedelem, *Szamosvidék*, 46. évf., 38. sz., 1942. szeptember 17., 4.

⁸⁸ Gróf Teleki Béla az Erdélyi Párt országos elnöke: Célunk a népi és szociális Magyarország felépítése, *Szamosvidék*, 47. évf., 12. sz., 1943. június 1., 1.

⁸⁹ Iparúzés özvegyi jog gyakorlása alapján, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 4. sz., 1944. április 4., 3.

nincs ilyen igazolása, csak honvédelmi özvegynek, illetve árvának nevezhető, ezeket pedig a zsidó rendeletekben foglalt kivételezetség nem illeti meg, „tehát például a sárga csillag viselésére köteles és a vagyoni bejelentést is megtenni tartozik”.⁹⁰

Ugyanebben a lapszámban megjelent hír arról értesített, hogy a zsidók anyagi javait zárolták, elrendelték a zsidó értékek bejelentését, a zsidó kereskedéseket azonnali hatállyal bezárták. A hír szerint az üzletek kiosztásával kapcsolatban még nem történt intézkedés.⁹¹

A zsidóknak az iparból, kereskedelemből és a katonaságból történő kiszorítását követően az értelmiségi alkalmazottak helyzetét szabályozó rendelet is napvilágot látott. Ennek értelmében a zsidó értelmiségi alkalmazottak negyedét április 30-ig, másik negyedét május 31-ig, míg a többieket szeptember 30-ig az üzemeknek, gyáraknak, magánvállalatoknak „feltétlenül” el kell bocsátaniuk.⁹²

A könyvtárakból bevonják a zsidó szerzők műveit, amelyeket ezután sem kiadni, sem sokszorosítani nem szabad – tájékoztatott a *Szolnok-Doboka*.⁹³ A bevont zsidó könyvek összeszedése után harminc vagon papíryanag kerül új feldolgozásra – olvasható egyik május 9-i írásban.⁹⁴ Az összegyűjtött 500 ezer zsidó könyvet papírzúzómalomban megsemmisítették.⁹⁵

A hetilap május 2-án számolt be arról, hogy Kassa zsidótlanítása véget ért, „a máramarosi és ruszinkói példához hasonlóan, itt is egy táborba zárták össze a zsidóságot”. Az írás megjegyezte, hogy a zsidók eltávolítása következtében a piaci árak rohamosan csökkentek. A hírben arról is olvashatunk, hogy a zsidók hazafias cselekedetei ügyében eddig kiadott mentesítő iratokat a belügyminiszter felülvizsgálja. Az írás figyelmeztet továbbá arra, hogy a kormány szigorú büntetéssel fenyegeti azokat a keresztényeket, akik zsidó vagyont rejtgetnek.⁹⁶

Egy másik hír értesítése szerint Bakó László belügyi államtitkár kijelentette, „nemzeti érdek, hogy a zsidó rendeletek végrehajtását minden becsülettel magyar saját érdekében elősegítse”. Az államtitkár felszólította mindazokat, akik tudomást szereznek arról, hogy „bárki is megszegi a rendeleteket, magát kivonja hatályuk alól, vagy elősegíti a rendeletek kijátszását”, hazafias kötelességként az illetékes közbiztonsági szervnél azonnal tegyen feljelentést.⁹⁷ A Hírek, tudnivalók rovat a kivételezett zsidók helyzetéről pontosítást adott közre:

⁹⁰ Zsidó munkaszolgálatos özvegye nem hadiözvegy, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 7. sz., 1944. április 25., 2.

⁹¹ Hétfőről-hétfőre, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 7. sz., 1944. április 25., 1.

⁹² Zsidó értelmiségi alkalmazottak, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 7. sz., 1944. április 25., 2.

⁹³ Hétfőről-hétfőre, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 8. sz., 1944. május 2., 1.

⁹⁴ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 9. sz., 1944. május 9., 1.

⁹⁵ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 15. sz., 1944. június 20., 1.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Hírek, tudnivalók, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 8. sz., 1944. május 2., 2.

...a zsidó törvényekkel kapcsolatosan a honvédelmi minisztérium által kiadott kivételezési bizonyítványok önmagukban a zsidó rendeletek hatálya alól semmiféle mentesítést nem tartalmaznak...

– azok ugyanis a honvédségben elfoglalt helyzetre vonatkoznak.⁹⁸ Egy héttel később a lap közölte, hogy „egységesen szabályozták a zsidók kivételezésének lehetőségét”.⁹⁹

„Endre László belügyi államtitkár több vidéki város gettóját felülvizsgálta. A kitelepítések a legtöbb helyen befejeződtek” – írta a lap május 9-én.¹⁰⁰ Ugyanebben a lapszámban a magyar filmgyártás problémájáról is olvashatunk, amelynek kapcsán a cikkíró elégedetten jegyzi meg, hogy néhány éve „kiseperték a műtermekből a zsidó kabarészínészeket, szerzőket és rendezőket, a Kabos Gyula nevéhez fűződött korszakot, minden ürességével és semmitmondásával együtt”.¹⁰¹

Endre László a magyarországi zsidókérdésről egy berlini lapnak azt nyilatkozta, a probléma megoldása „nem öncél, hanem feltétlen és reális szükségesség, és ez adja majd meg az alapot Magyarország valamennyi többi problémájának megoldásához”.¹⁰² Szintén a zsidókérdésről Szabolcs vármegye főispánjának beiktatásán Szász Lajos iparügyi miniszter kijelentette: csak akkor lesz elintézve, ha a magyar gazdasági életből a zsidók után a zsidóbűjtatókat is eltávolítják.¹⁰³

Mivel a zsidók vagyonának igénylése ügyében a városi hatóságokhoz számos kérés érkezett, a lap felvilágosította a keresztény lakosságot arról, hogy ezután a zsidó vagyon leltározását a pénzügyőrség végzi, így a városi hatóságok nem foglalkoznak többet a kérdéssel. A hír szerint a lakások számbavétele és kiutalása csak a leltározás végeztével történik meg, erről a lakosságot a polgármester hirdetményben értesíti.¹⁰⁴ A lap közölte továbbá, hogy a zsidó üzleteket és műhelyeket az iparhatóság nem utalhatja ki, amíg erre vonatkozó rendelet nem lát napvilágot, ezért a beadott igénylési kérelmeket sem bírálják el. Az írás biztosított afelől, hogy amint a rendeletet kiadják, az igénylésekkel kapcsolatos tudnivalókat hirdetmények és a lap is közölni fogja.¹⁰⁵

A hetilap néhány hírben a fővárosi helyzetről is tudósított. Május 30-án például közölte, hogy Budapest 200 ezer főnyi zsidóságát sárga csillaggal megjelölt házakba telepítik, és ennek végrehajtása öt napot vesz igénybe,¹⁰⁶

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 9. sz., 1944. május 9., 4.

¹⁰⁰ Hétfőről-hétfőre, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 9. sz., 1944. május 9., 1.

¹⁰¹ Filmgyártásunk körül, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 9. sz., 1944. május 9., 3.

¹⁰² Hétfőről-hétfőre, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 11. sz., 1944. május 23., 1.

¹⁰³ Hétfőről-hétfőre, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 12. sz., 1944. május 30., 1.

¹⁰⁴ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 11. sz., 1944. május 23., 2.

¹⁰⁵ Hírek, tudnivalók, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 12. sz., 1944. május 30., 2.

¹⁰⁶ Uo., 3.

majd arról is beszámolt, hogy a fővárosi zsidó lakásokat összeírják, a keleti hadműveleti területről pedig a zsidókat elszállítják.¹⁰⁷

Országszerte törölték a kamarákból a zsidó orvosokat, akik ezután csak zsidókat gyógyíthatnak, és „névtáblájukra zsidó csillagot kell erősíteniök” – tájékoztatott a hírlap,¹⁰⁸ majd Czanik Géának, Szolnok-Doboka vármegye új alispánjának beiktatásáról tudósított. Az iktatási ünnepség keretében Czanik kijelentette: „a tulajdonképpeni zsidókérdés a zsidók kitelepítésével egy időben megszűnt”, de ki kell térni a zsidó vagyontárgyakkal kapcsolatos visszaélésekre, ugyanis sokan rejtegetnek visszahagyott értékeket. A bűncselekmény súlyos, mivel „a kormány közérdekű intézkedéseinek szabotálásáról és a nemzet vagyonának az eltulajdonításáról” van szó, ami „a hazaárulással egyenértékű” – hangsúlyozta az alispán.¹⁰⁹ Ezt követően, a július 18-i lapszámban két terjedelmes írás jelent meg, az egyik a zsidó ingóságok, másik az üzlethelyiségek igénylését és kiutalását részletezte. A lapból megtudjuk továbbá, hogy Nagyváradon a zsidó vagyon rejtegetőit szigorúan büntetik. A listákon „közéleti előkelőségek és nejeik” szerepelnek.¹¹⁰

Az újság augusztus 1-jén arról értesített, hogy a zsidó vagyonok kormánybiztosa megkezdi a zár alá vett árukészletek és üzletek értékesítését.¹¹¹ A hír arról is beszámolt, hogy a zsidók volt alkalmazottjainak szolgálati viszonya július 31-én megszűnik.

A következő hír még júliusban jelent meg:

Budapesten s az egész országban nagy kikeresztelkedési láz lépett fel a zsidók között. Az országos sajtó reméli, hogy az egyházak a megszabott hosszú előkészületi időt betartják, s ezzel gátat vetnek a jellemző folyamatnak.¹¹²

A témával kapcsolatban „egy evangélikus ügyvéd javasolta a zsidó keresztény egyház megalapítását. Így a zsidók nem térhetnének ki érdekből.”¹¹³

*„Ideje már, hogy halálra ítéljük” – antiszemita publicisztika
a dési sajtóban*

Az 1942 és 1944 között megjelent *Szamosvidék* hangsúlyosan antiszemita hetilap volt. A számos tényközlő írás mellett, amely a zsidóság kifosztásáról,

¹⁰⁷ Hírek, tudnivalók, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 13. sz., 1944. június 6., 1.

¹⁰⁸ Hétfőről-hétfőre, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 16. sz., 1944. június 27., 1.

¹⁰⁹ Ünnepélyesen iktatták be hivatalába dr. vitéz Czanik Géát, vármegyénk új alispánját, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 16. sz., 1944. június 27., 2.

¹¹⁰ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 19. sz., 1944. július 18., 2.

¹¹¹ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 21. sz., 1944. augusztus 1., 2.

¹¹² *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 19. sz., 1944. július 18., 2.

¹¹³ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 21. sz., 1944. augusztus 1., 2.

összegyűjtéséről és gettósításáról számolt be, több zsidóellenes publicisztika is napvilágot látott. Ezek némelyikét gróf Wass Albert, illetve a lap főszerkesztője Sztójka László szignózta, mások, feltételezhetően szintén a főszerkesztő tollából, név nélkül jelentek meg.

A mindössze egy évig (1944) megjelent *Szolnok-Doboka* szintén az antiszemita irányvonalat követte. Ezt bizonyítják a lapban fellelhető, nyíltan zsidóellenes, gyűlölködő írások.

Először a *Szamosvidék* 1942. április 4-i számában olvashatunk terjedelmes, erőteljesen antiszemita jellegű írást Wass Alberttől, *Modern hazaárulók* címmel. Az író olyan „nemzetközi, helyesebben hazátlan és nemzetbontó szellemi irányzatról” tett említést, amely „hézagot nyitott a társadalom ítélőképességén”, teret hagyva ezáltal „az új kor lovagjának”, „a kávéházi hősnak”, „a szélhámosnak”, aki

...megjelent bő nadrágjával, unott arcával, cinikus vicceivel, tömött pénztárcájával és a csodálkozó társadalomnak bemutatta a modern hazaárulás művészetét.

Mert csak úgy pöffedt a jóléttől: a kávéház természetesen mindjárt melléje állt, majd a kabaré, színház s a gazdátlan utcai irodalom egy-kettőre lovagjává avatta. Vitézi tetteit hirdették szélteben a márványasztalok között, ódákat zengtek hősiességéről, leleményességéről, életrealitáságáról és arról a felsőbbrendű emberi tulajdonságáról, hogy nem ismer hazát, nemzetet, becsületet, erkölcsöt, törvényt, nem ismer semmit, csak a maga falánk érdekeit [...] Ugyanennek a szellemnek a hordozói azok az apró kis gonosztevők is, akik itt-ott, városon és vidéken egyaránt, üzletekben és eldugott raktárakban halmoznak, drágítanak, ravaszkodnak előre-hátra s nem akarják megérteni, hogy az ő hitvány kis bőrüknél a haza jövője sokkalta fontosabb.¹¹⁴

Wass Albert cikkében a „modern hazaárulókat”, akik a haza törvényeit és rendeleteit kijátsszák, a nemzet érdekeivel történő szembehelyezkedéssel vádolta, és kijelentette, a hazaáruló „megérdemli, hogy a nemzet megvetésén kívül az igazságtévés büntető keze is lesújtson reá”, majd felhívta a figyelmet:

...ideje, hogy felébredjünk végre és a társadalom egységes fellépésével kipusztítsuk magunk közül ennek a modern hazaárulásnak szellemét, mely kísérteni a múltból még egyre visszajár.¹¹⁵

Mindenkinek, aki magát magyarnak vallja, fel kell vennie a harcot a nemzet „lappangó ellenségeivel” – szólított fel az író, majd így figyelmeztetett:

¹¹⁴ Gróf Wass Albert, *Modern hazaárulók*, *Szamosvidék*, 46. évf., 14–15. sz., 1942. április 4., 3.

¹¹⁵ Uo.

Lökje ki magából a társadalom a rémhírterjesztőket, a mindent-jobban-tudókat, a szabotálókat, a leleményes zug-üzletkötőket, dísz-gójokat és egyéb rákfenéit az emberi fejlődtlenségnek, melyek megmetyélezik a le[ve]gőt és kérekkötői sorsunk jobbrafordulásának. Ideje, hogy lerántsuk a leplet erről a múltból átöröklött ál-leleményességről, botcsinálta-életrevalóságról. Mert ami alatta van, az hazaárulás, ocsmány és közönséges...¹¹⁶

Másik, egyidejűleg az *Ellenzékben* is megjelent írásában Wass a magyar gazdákat vette védelmébe. Olyan akadályokról, nehézségekről írt, amelyekkel a gazda munkája végzése során szembesül. Az író szerint a gazda legnagyobb gondját nem a kedvezőtlen időjárás vagy a különböző állat- és növénybetegségek, hanem az emberi ellenség képezi, hiszen

...nem tud megküzdeni a hivatalnokkal, akinek előszobájában órákig kell ácsorogjon sürgős munkaidőben. Nem tud megküzdeni az ügynökkel, aki kihasználja a tapasztalatlanságát. A gyárral, amelyik rossz gépet szállít. A kereskedővel, aki a megvásárolt gabonát hamisan mérlegeli. Az iparossal, aki szűk csizmát vagy rossz ruhát készít. A társadalom pedig nem siet eléggé a gazda védelmére.¹¹⁷

Cikkében Wass felszólította a hivatalnokokat, vezérigazgatókat, ügyvédeket, hogy a gazdával szemben megértőek és kíméletesek legyenek, végül a kereskedőkhöz szól:

Kérem a kereskedőt, irtsa ki magából azt az elfajzott merkantil szellemet, amely az elmúlt keserves évtizedek zsidó irányzatának hátramaradt örökségeként azt hirdeti ma is, hogy csak az lehet ügyes kereskedő, jó kereskedő, aki mások jóhiszeműségével visszaél. Ez a szellem távolította el egymástól a falut és a várost, ez a szellem ver éket ma is csizma és félcipő közé, s ideje már, hogy halálra ítéljük.¹¹⁸

Sztojka László *Köd a Szamosmentén* című publicisztikáját ezzel a gróf Teleki Páltól idézett mondattal indította: „Irtani a betegítő egyeseket – a többekért.” A szerző a dési magyar társaskör könyvtárában lezajlott beszélgetésről számolt be, amelynek keretében a „derék, deresedő fejű magyarok” megegyeztek abban, hogy „ma köd ül a Szamosmentén, amit minden erővel – el kell fújni”.¹¹⁹ A kereskedelmet „a kéz-kezet mos gerinctelen, magyartalan pénzvágya” jellemzi – állt a cikkben.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ Uő, A gazda védelmében, *Szamosvidék*, 46. évf., 16. sz., 1942. április 16., 1.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ SZTOJKA László, *Köd a Szamosmentén*, *Szamosvidék*, 46. évf., 20. sz., 1942. május 14., 1.

Beteges, mohó üzletezés, csörtetés sok síkon, – nem sok képességet eláruló ifjak-vének pár hónap alatt rózsásra híznak és divatfivá virulnak, mert árusítás és vállalkozás mögött a strohmanság feszít – s a gyöngye törtetőök beleesnek a csapdába, odaállnak pénzért – cégérnek.¹²⁰

Sztojka rámutatott, hogy a budapesti lapok folyamatosan közlik az elítélt zsidóbújtatók névsorát, de már a kolozsvári hatóságok is internálótáborba küldik mindazokat, akik a törvényt kijátszották. „A Szamosmentéről is el kell fújni a ködöt – börtönnel, internálótáborral, a legnagyobb keménységgel” – fogalmazott a főszerkesztő, majd hozzátette:

...a legsúlyosabb ütéssel kell kivetni őket a köröndből. Hatóság, ipari és kereskedő egyletek közös arcvonallal induljanak a mocsár lecsapolására. Nem azért szabadultunk fel, hogy magános ravaszok rózsásra hízzanak, házakat vegyenek s névjegyükön hosszú szavak villogjanak. [...] Milyen mártír voltam, mennyit tettem a magyarságért! – ennek is vége legyen, mert a dolgozó kismagyarok tízezeres tömege megunta már azt, hogy olyanok igyekeznek előtérbe, akik húsz éven át „óvatosan” éltek, nem voltak ott sehol a küzdőtéren. [...] Gondoljunk a földhátakon vető százezer, millió magyarokra, akik az új társadalom s az új magyar szellem felsugárzásától várják az igazi jobbágyfelszabadítást, csengjen fülnkbe a kormányfő új, tiszta közszellemre intó emelhangú mondata, – a Szamosmentéről tűnjön el a köd, ha kell ágyúkat is vezéreljünk ki a szétlövésére, mert úgy lesz nekünk igazabb napfényesebb jövőnk, itt a Szamosmentén s mindenütt az országban, ahogy a beteg, gennyes részek kimetszéséhez hozzátudunk s hozzámerünk kezdeni!¹²¹

A *Szamosvidék*kben a szerző feltüntetése nélkül jelent meg az az írás, amely közölte, hogy a hatóságok a zsidóknál „állandóan meglepő mennyiségű jogtalanul felhalmozott” élelmiszert találnak. „Legutóbb egyik zsidó polgárnál egy öt kilós tejfehér vajaskalácsot!” A cikk leszögezte: „az általános rendelkezések az ország minden lakosára vonatkoznak”, majd feltette a kérdést: „Így!?! Vajaskaláccsal és hatvan kilós zsírosbödönökkel gondolja a hazai zsidóság sorsát elrendezni? Gondolkoznia kéne már egyszer ezen!”¹²²

A Dési napló című rovat egyik cikke Dészsidólakta utcáin tett éjszakai sétákra buzdította a rendőrséget és másokat, hogy lássák, „mennyire élednek ezek a sötétség beálltával”. „Csoda volna ha az elsötétítést nem tudnák a maguk módján, céljaiknak megfelelően kihasználni” – jegyezte meg az írás zárójelben, majd kifejtette: „Gyalogosok és »fiákerék« jönnek-mennek, somfordálnak, itt is megállnak, ott is megállnak, itt beadnak, ott magukhoz vesz-

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Uo.

¹²² Így!?!..., *Szamosvidék*, 46. évf., 29. sz., 1942. július 16., 4.

nek valamit, úgy élnek, úgy *seftelnek*, ahogy akarnak.”¹²³ A cikk szerint reggelre beáll a csend és a béke, „csak a szentség takarójába burkolózott »mártírok« terjesztik a hírt, miszerint Budapestet nem az oroszok, hanem a németek bombázták. „Ezeknek hiszünk???” – tette fel végül a szerző a kérdést.

A kormányfő egyik beszédével, valamint bizonyos kormányintézkedésekkel kapcsolatban „suttozó ajkak az »antiszemita« szót rebesgetik” – állt a *Szamosvidék* Figyelő rovatában 1942. november 4-én. A szerző kijelentette:

...a kormány igenis mindenben meg kell [hogy] erősítse a magyarságot ősi földjén, ebből kifolyólag rendelkezéseket tesz. Ilyenszerű rendelkezés során ütközött ki a zsidó-kérdés is. Ez a feladat a kormányé, ezért a magánmozgalmaknak helye nincs. A dolgozó zsidóságnak, mint embertömegnek megélhetőséget kell adni, a mód eldöntése azonban nem egyének feladata.¹²⁴

Végül a cikk szerzője elvetette a gondolatot, hogy a kormányintézkedéseket antiszemitizmus jellemezni: „ez a magyar magatartás, ami világos, egyszerű, és amihez az említett jelző suta és ostoba” –írta.

1943 júniusában Wass Albert a lármafákról írt, amelyek, ha meggyújtották őket, azt jelezték, hogy a haza veszélyben van. Nem mindig hittek azonban a lármafáknak – állította Wass –,

...szemüket félre fordították, álnok, idegen tanácsokra hallgattak. Ezért volt tatárdulás, ezért volt mohácsi vész. [...] Égig csapó lánggal sisteregnek ma újra hegyeink fölött a lármafák...¹²⁵

Ezért mindenkinek el kell foglalnia a maga helyét a nemzet jövőjének védelmezése érdekében, de akad olyan hitvány ember, aki

...kihúzza magát minden közös munkából, lapul, ravaszkodik, meghúzódik, igyekszik kijátszani a közösség érdekeiben hozott rendelkezéseket, s ha ez sikerül: lelkesen tapsol önmagának. Az ilyen féreglelkű ember csak a maga hasznát lesi: Kolozsvárt elvonja a zsírt a közfogyasztás elől, Désen meglopja a harcoló honvédek csomagjait, árdrágítással, halmozással, ezer kis undok cselszövésssel igyekszik szolgálni a maga aljas vakond-érdekeit, és ez még mind nem elég. Leinti a lelkesedőket, a bizakodók között titkos híreket susstorog, mindent cáfol, ami jó, és mindent tud, ami rossz. Szidja a rendeleteket, igyekszik bomlást, félelmet, kétségbeesést kelteni, alattomos, féregtermészetével minden korlátot keresztül csúszik, és mérhetetlenül okosnak érzi magát. [De] a lapulókat, a sopánkodókat, az öncélú ravaszokat elpusztítja a közösség ítélete, kigyomlálja a közszellem, s nyo-

¹²³ *Szamosvidék*, 46. évf., 38. sz., 1942. szeptember 17., 4.

¹²⁴ R., „Antiszemitizmus?”, *Szamosvidék*, 46. évf., 46. sz., 1942. november 4., 4.

¹²⁵ Gróf Wass Albert, Lármafa, *Szamosvidék*, 47. évf., 13. sz., 1943. június 5., 2.

maikat eltörli a megvetés. Elvonul a vihar, a lármafák lángja kialszik egyszer. Harc és munka nyomán virágba bomlik a nemzet fölött a gazdag békesség. S aki majd akkor visszanéz, olyannak látja a hazát, mint borona után a búzavetést. Aki laza gyökerű hitvány gyom volt, azt kitepték a földbehasító éles acélfogak. S marad a tiszta búza!¹²⁶

„Ennek a háborúnak nem lesznek vámszedői” – idézte a *Szamosvidék* nevét nem vállaló újságírója a kormányfőt, majd olyan szamosújvári árdrágítóról tett említést, aki külföldről 15 ezer pengős vadászpuskát hozatott, „amikor az elnémult harangok földjén a magyarság összeszorított ököllel vívja nemzeti és megélhetési harcát”.

...mint látható, a kormány feje, nem beszélt a levegőbe, és a visszaélők, akik gabonán, tűzifán, szeszen, fűszeren stb. stb. gondoltak vígan élésködni, szép lassan rács mögé kerülnek. Eltűnik a közéletből a puffadtra hízott egykori facér kereskedőség, aki homályos tőkével házakat vásárolt össze, a vásznat 200–300%-kal drágábban mérő textiles, a modortalan ifjú, aki 120 pengős fizetéséből egyszerre a 600 pengőre ugrott teljesítmény nélkül, s ma már csak a kiszállási díj érdekli.¹²⁷

Végül a szerző elégedetten nyugtázza: „a küzdő magyar társadalom dolgozva és bízva halad előre, mert tudja és látja, hogy a parazitákra előbb-utóbb rákerül a bilincs.”

A *Szolnok-Doboka* hasábjain a magyarságot dicsérő és egyben a zsidókat elmarasztaló írás hosszasan sorolta a magyarság erényeit. Szó esett benne a magyar nép nyugalmáról, türelmességéről, dolgozni vágyásáról, hangsúlyozva:

...a felszínes, kirakati, külföldet majmoló felületi rétegen túl, a zsidós közszellemmel egyenes ellentétben, ha sokszor láthatatlanul is, évezredek magyar lélek szunnyad, és ez a magyarok igazi lelke, ez az igazi magyarság.¹²⁸

Egy másik cikkben a dési sétájáról beszámoló szerző így fogalmazott:

...befordulunk a kapualjakra, ha piszkos, szagos, szalmás, mosogatóleves a keskeny, messzenyúló sikátor, megesküdhetünk, hogy zsidó a ház lakóinak nagy része. Egy-két házban gettó hangulat fogad. Máshelyt az emeletek csendjébe húzódtak a gazdagabb zsidók. A mélyrenyúló udvarokon sok már a magyar iparos is.¹²⁹

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ A 15.000 pengős vadászpuska, *Szamosvidék*, 47. évf., 15. sz., 1943. augusztus 23., 2.

¹²⁸ Cél – és eredmény, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 8. sz., 1944. május 2., 1.

¹²⁹ Dész felfedezése (2), *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 8. sz., 1944. május 2., 2.

Egy 1944. május 9-én megjelent cikk beszámolt az arcvonal megszilárdulásáról, valamint arról a hivatalos nyilatkozatról, miszerint a Német Birodalom segíteni fogja szövetségeseit területük megvédésében.

Ez a két momentum bizonyos észrevehető megnyugvást hozott, amihez még hozzájárult a zsidók táborhelybe való tömörítése, ami megyénkben a most lezárt héten történt meg. Pillanatnyilag leküzdhetetlen érzést hozott az eddig köztünk élt zsidóság kikülönítése, de ez az érzés nem szimpátiaérzés volt, hanem a kérelhetetlen következetesség érvényesülésének megdöbbenő hatása. Igen, szabad akarat van, mindenki azt teszi, amit akar, de viselnie kell tettének következményeit. A zsidóság nem látta szükségesnek megcáfolni azt a vádat, hogy a létünkért folytatott ezen küzdelemben ellenünk van. [...] A magyar és német viszony rendezése folytán ezt a kérdést is likvidálni kellett...

Ezt a zsidósággal szembeni államvédelmi intézkedést nem lehetett hamarabb megtenni, de elhalasztani sem lehet – fogalmazott a cikk. „M megbocsát-hatatlan könnyelműség lenne, a tudott ellenséget továbbra is meghagyni ellenünk irányuló titkos és titkolt működésében.”¹³⁰ Az, hogy a kormány e „súlyos probléma megoldására határozta el magát, gondolkozásra kell hogy készítse az egész ország népeit. Aki nincs velünk, az ellenünk van” – hangzott a végkövetkeztetés.

„A nemzet erőfeszítéseinek mai foka mellett” az egyes ember véleménye nem, csak a közösség akarata számít, így az sem releváns, hogy a zsidók gettóba történő telepítéséről mit mondanak. Ennek ellenére mégis foglalkozni kell a kérdéssel – írta a hetilap. A szerző a „zsidók ügyéről” egy dési mesteremberrel beszélgetett, aki elmondta:

...nem jó látni a nyomorúságot. De nem lehetett másképpen. [...] Vagy ők veszték el, vagy mi. Háború volt, valóságos háború volt itt Désen. A magyar iparosember vagy tönkrement, vagy nekik dolgozott s az ő hitelükből élt. Rég tudtam, hogy ez bekövetkezik. Ha sajnálnám is őket egyenként, az egészről azt mondom: így kellett ez legyen.¹³¹

A cikk szerzője hozzátette, a város zsidóságának gettóba történő tömörítését „emberi szánakozás nélkül nehezen lehet” végignézni,

...de a mostani udvarias magyar eljárást mérjük hozzá ahhoz a sok évtizedes „humánus”, „finom”, „európai” terrorhoz, amelyet [sic!] a zsidóság nyolcvan év alatt olyan végzetesen sok anyagi és szellemi hatalmat ragadott magához világművelés terveinek keresztülvitelére. [...] Ezt a kitelepítést már akkor el kellett volna

¹³⁰ A háború, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 9. sz., 1944. május 9., 1.

¹³¹ Szegények?, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 9. sz., 1944. május 9., 1.

végezzük, amikor városainkból az ezrek helyett százakat, vagy tízeket kellett volna eltanácsolni! Akkor nem kellett volna magárahagyottan harcoljon a megszerzett zsidó tőkével sok kis egzisztenciájú magyar, s nem sodorta volna majdnem végpusztulásba az egész nemzetet ezelőtt 25 évvel a kommunista terror.¹³²

Május 30-án *A zsidóságról* című írás beszámolt a dési zsidó lakosság számarányának változásairól 1857-től kezdve. Eszerint míg 1857-ben 122 zsidó lakott Désen, 1891-re számuk 1114-re emelkedett, az 1910-es népszámlálás pedig 2176 zsidót említ, ami a lakosság egyötödét tette ki. Tíz évvel később a zsidók száma 3224 volt, ekkor a város lakosságának negyedét képezték, a legutóbbi összeírás szerint pedig Désen 4200 zsidó élt. Az említett adatokhoz „semmiféle hozzáfűzni valónk nincsen” – állt a cikkben, amely így folytatódott:

...akinek van magához való esze, az tud következtetni e számadatokból, melyek kommentálásához a napjainkban előkerülő hatalmas vagyonkészletek, művészi értékek, arany- és ezüstneműk tökéletesen elégségesek.¹³³

Végül 1944 júniusában a hetilap két hírrel igyekezett zsidóellenességre hangolni. Az egyik Imrédy Béla esetleges zsidó származásáról írt. A cikk megjegyezte, hogy Imrédy ellenőrzés nélkül fogadta el ellenfelei állítását, miszerint egyik dédszüloje zsidó származású volt, azóta azonban a szükséges okmányokat beszerezte. Most ismét próbálkoznak Imrédy „beszennyezésével”, ezért „vezető fajvédő személyiségekből álló bizottság vizsgálta meg a bemutatott bizonyítékokat”, amelyek alapján „végleg tisztázta Imrédy Béla őskeresztény származását”.¹³⁴

A másik írás arról számolt be, hogy a pénzügyminiszter a zsidó szellem kiküszöböléséről tartott beszédében elmondta: „nem volt elég félreállítani a zsidókat, anyagias gondolkodásukat is ki kell irtani.”¹³⁵ Ez az írás valójában már azt jelezte, hogy a zsidóság eltávolításával a gazdasági gondok nem tűntek el egyetlen csapásra, ahogyan azt a vezető antiszemiták ígérték, hanem súlyosbodtak és sokasodtak.

A dési sajtó mint a gyűlöletszítás fő eszköze

Amint az a fentiekből kitűnik, a vizsgált dési sajtókiadványok behatóan foglalkoztak a zsidó témával. 1941-től kezdve rendszeresen tájékoztattak a különböző zsidótörvényekről, rendeletekről, megszorító intézkedésekről, a „zsi-

¹³² Uo.

¹³³ *A zsidóságról*, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 12. sz., 1944. május 30., 2.

¹³⁴ Hírek, tudnivalók, *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 13. sz., 1944. június 6., 1.

¹³⁵ *Szolnok-Doboka*, 1. évf., 14. sz., 1944. június 13., 1.

dókérdés megoldásának” folyamatáról. Az írások mentén az olvasó lépésről lépésre végigkövetheti a dési zsidóság gazdasági, társadalmi és kulturális életének elfojtását. Szó esett a fajvédelmi törvény rendelkezéseiről, a zsidó ügyvédek működését szabályozó törvényjavaslatról, valamint arról, hogy a zsidóknak tilos a piacokon vásárolni.

A híráradat 1942-ben tetőzött, amikor a *Szamosvidék* hasábjain nagy teret kaptak a zsidóknak a kereskedelemből, iparból történő elbocsátásáról, a zsidóbirtokok kisajátításáról és az anyagi javak elkobzásáról szóló hírek. A *Szolonok-Doboka* beszámolt többek között a zsidó értelmiségi alkalmazottak elbocsátásáról, a zsidó szerzők műveinek bevonásáról és megsemmisítéséről, valamint a zsidó orvosok helyzetéről.

Különös módon, a kolozsvári hírlapoktól eltérően, a dési sajtókiadványok a zsidótörvényekről és megszorító rendeletekről történő tájékoztatás mellett kifejezetten nagy hangsúlyt fektettek a mindennapi életből kiragadott, jelentéktelen vagy elenyésző jelentőségű eseményekre. Ezek közé tartoznak a különböző büntetésekről, ítéletekről szóló hírek, amelyek közreadásával a vizsgált sajtótermékek az antiszemitizmust propagálták, minden eszközt megragadva a zsidóellenes uszításra. Ezt támasztja alá a tény, hogy a lapok szinte kizárólag zsidók kihágásairól tudósítottak, keresztények ellen hozott ítéleteket csak abban az esetben közöltek, ha azok zsidókon segítettek, zsidókat alkalmaztak vagy bűjtattak.

A *Szamosvidék* zsidóellenes jellegét nagymértékben erősítették a lap főszerkesztője, Sztojka László, valamint cezei gróf Wass Albert publicisztikái. Mindkettejük írásait koncentrált antiszemitizmus jellemzi, és azokban az olvasóközönség zsidóellenességre hangolásának igyekezete egyértelműen tetten érhető.

A vizsgált kiadványokban az ellenszenvet sugárzó és a gúnyos hangvételű írások egymást váltogatták, s a heves zsidóellenes uszítás hozzájárulhatott a Magyarország-szerte eluralkodó és egyre erősödő antiszemita hangulat kialakulásához, amelyet a dési magyar lakosság nagy többsége is megáéna érzett, s amely végül a város zsidóságának teljes kirablásához, gettóba zárásához, elhurcolásához, és végül meggyilkolásához vezetett.

Felhasznált irodalom

Könyvészet

- ALEXANDRU, J. és mások (szerk.), *Martiriul evreilor din România 1940–1944. Documente si mărturii*, Editura Hasefer, București, 1991.
- BRAHAM, Randolph L., *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, I–II, Budapest, Belvárosi, 1997.
- BRAHAM, Randolph L.–TIBORI SZABÓ Zoltán (szerk.), *Az észak-erdélyi holokaust földrajzi enciklopédiája*, Budapest–Kolozsvár, Park–Koinónia, 2008.

- CARMILLY-WEINBERGER, Moshe, *Út a szabadság felé. Zsidó menekültek megsegítésének története a Holocaust idején: Erdély, 1936–1944*. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 1999.
- CARMILLY-WEINBERGER, Moshe, *Istoria evreilor din Transilvania (1623–1944)* [Az erdélyi zsidóság története], Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994.
- CLAUDIAN, Alexandru, *Antisemitismul și cauzele lui sociale* [Az antiszemitizmus és szociális okai], Bucureşti, Albatros, 2000.
- GUTMAN, Israel (szerk.), *Encyclopedia of the Holocaust*, I–II, New York, Macmillan, 1995.
- HANÁK Péter, *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*, Budapest, Gondolat, 1984.
- HEGYI Ágnes, Dés zsidó közösségének virágzása és hanyatlása, in *Tanulmányok a holokausztról*, III, szerk. Randolph L. BRAHAM, Budapest, Balassi, 2004.
- HERMANN Imre, *Az antiszemitizmus lélektana*, Budapest, Bibliotheca, 1945.
- KUSZÁLIK Péter, *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996.
- SINGER Zoltán (szerk.), *Volt egyszer egy Dés... Bethlen, Magyarláros, Retteg, Nagyilonda és környéke*, II, Tel Aviv, A Dés és Vidékéről Elszármazottak Landsmannschaftja, 1969–1970.
- SZÉKELY Béla, *Az antiszemitizmus és története*, Budapest, Tabor, 1936.
- TIBORI SZABÓ Zoltán, *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar–román határon 1940–1944 között*, Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 2001.
- UJVÁRI Péter (szerk.), *Zsidó Lexikon*, Budapest, A Zsidó Lexikon kiadása, 1929.

Sajtókiadványok

- Egyházi Közélet* [Dés], 1940–1944. évi évfolyamok
Szamosvidék [Dés], 1942–1944. évi évfolyamok
Szolnok-Doboka [Dés], 1944. évi évfolyam
Vármegyei Közélet [Dés], 1941–1942. évi évfolyamok

